

УДК 177.3

DOI 10.35423/2078-8142.2019.3-4.06

Д. В. Усов,

доктор філософських наук,

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

м. Черкаси, Україна

e-mail: dimausov@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8898-9743>

КОНТРАКТУАЛІЗМ Т. ГОББСА ТА Ж.-Ж. РУССО В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

*Предметом дослідження статті є осмислення та розгор-
тання тези про місце контрактуалізму Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо
на теренах модерної та постмодерної практичної філософії в кон-
тексті теорії суспільної угоди та її місця в сучасній філософії. Пос-
лідовно доведено, що найістотніше визначення суспільної угоди зна-
ходиться саме в царині практичної філософії і тлумачиться нею як
механізм, спосіб несуперечливого людського існування, дія спільноти
людей, які разом, добровільно встановлюють і дотримуються пев-
них прав і обов'язків. Автор пропонує порівняльний аналіз творчого
доробку Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо з метою поглибленого розуміння
актуальності та методологічної значущості для сьогодення їх роз-
думів про суспільну угоду. Реконструкція антропологічної складової
основних теоретичних здобутків Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо дала
можливість дослідити розуміння ними засадничої для людського
буття проблеми, а саме – проблеми справедливості. Політична ан-
тропология Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо є витоком і осердям дослід-
ження істотного взаємозв'язку конфліктного та кооперативного
образів людини й актуалізує філософське осмислення механізмів фор-
мування автономної особистості та розуміння модерного контра-
ктуалізму як інтелектуально-дієвої допомоги в наших спробах дос-
лідити особисту свободу людини в контексті істотних суспільних
трансформацій, зберегти та розвинути такі досягнення модерного*

соціального проекту, як права людини і демократична правова держава.

Ключові слова: *контрактуалізм, політична антропологія, людина, громадянин, суспільна угода, справедливість, свобода, влада, держава.*

Важливою особливістю сучасного людського буття та способів його філософського осягнення є дедалі помітніше звернення в річище практичної філософії як теоретичної допомоги в пошуках дієвих проектів суспільного та особистого, власного життя. Адже сучасному суспільству стають дедалі властивішими ситуації конфлікту ціннісних орієнтацій, а в якості засадничого питання постає дилема таких цінностей, як закон і порядок, з одного боку, і свобода особистості, свобода особистого вибору та відданість національним традиціям – з іншого. Ці тенденції ставлять під сумнів ідею про економічний розвиток як головну мету розвитку суспільства. На перший план виходить ідея загальнолюдських цінностей та питання про те, чи можна пожертвувати економічною свободою заради загальної рівності, обмежити особисту свободу заради суспільної стабільності. Для розуміння особливостей сучасного буття, сутності його численних кризових станів варто зважати на те, що сучасна людина «більше не знає, чого вона хоче, і більше не вірить у те, що спроможна вирізняти добре і зле, правильне і неправильне, справедливе і несправедливе» [8, с. 68].

Наше сьогодні актуалізує дилему суспільної угоди, окреслену свого часу Т. Гоббсом та Ж.-Ж. Руссо: що ж переможе у застосуванні принципів суспільного буття, стане його засадою – руйнівна атомістично-агресивна «війна всіх проти всіх» чи прагнення до життя в межах принципу наперед заданої суспільної угоди? Адже недовіра учасників цієї угоди один до одного спотворює людське існування, перетворює людей не на вільних громадян, а на підлеглих, несвідомо-мовчазних атомів. Відзначимо, що в самій ідеї суспільної угоди, яка лежить в основі всіх суспільних угод та виконує роль засадничої легітимації, вкорінена низка проблем сучасної практичної філософії. У цьому сенсі варто, на нашу думку, погодитися з тезою Л. Штрауса про те, що криза сучасності – це, насамперед, криза сучасної практичної філософії в широкому сенсі цього

слова. Саме Т. Гоббс та Ж.-Ж. Руссо, кожен на свій лад, пропонують дієві і на сьогодні практичні шляхи подолання суспільної атомізації через спільне, суспільно-договірне визнання невіддільних прав людини.

Передусім йдеться про засновану на природній рівності людей їх моральну рівність, а також про те, що суспільство саме таких людей можна називати справедливим хоча б тому, що кожен його індивід має можливість стати не засобом для іншого, а вільним учасником суспільної угоди, яка й зобов'язує державу не просто керувати чи панувати на свій егоїстичний розсуд, а забезпечувати головне (покладене на неї через суспільну угоду), а саме – дотримання основних природних та соціальних прав людини. І в такий спосіб вийти за межі гоббсівського дуалізму людської природи як дуалізму з одного боку, марнославства, прагнення влади та отримання вищого соціального статусу, а з іншого – постійного ризику насильницької смерті, втіленого в цілком природному прагненні зберегти життя, без якого влада і багатство втрачають будь-який сенс.

Таким чином, метою суспільної угоди постає не лише легітимізація, а й обмеження панування. Адже, насправді, за умов плюралістичного розмаїття, спільності інтересів можна досягти різними, часто суперечливими шляхами. Тому слід говорити про значення ідеї суспільної угоди для принципу верховенства права, адже порядок стає моральним чи справедливим через вкоріненість його у спільну згоду всіх його учасників. Спираючись на творчий доробок О. Гьофе, Дж. Ролза, Р. Дворкіна, Е. Макінтайра, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, В. Керстінга ми прагнемо адекватно осмислити та розгорнути тезу про місце теорій суспільної угоди Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо на теренах модерної та постмодерної практичної філософії, що й стане предметом дослідження даної статті. Адже саме в сучасній практичній філософії, насамперед у межах політичної етики, суспільна угода, по-перше, осмислюється як легітимізаційний принцип та алгоритм взаємодії влади і народу, а через звернення до суспільної угоди як до методологічного принципу, в межах якого остання починає витлумачуватися (як стверджують, насамперед, О. Гьоффе та В. Керстінг) – в якості універсальної основи справедливості державно-правових інституцій та їх

права на примус. А, по-друге, найістотніше значення суспільної угоди постає саме в царині практичної філософії – це реальний механізм, спосіб несуперечливого існування людського буття, договірної дія спільнот людей, які разом, добровільно встановлюють певні правила взаємин і свідомо погоджуються з певними правами та обов'язками.

Розгортання ідеї про те, що модерний контрактуалізм еволюціонував від обґрунтування основних норм державно-правового суспільного ладу, через інструментально-стратегічний розум та негативно-конфліктне тлумачення природи людини (Т. Гоббс), до акцентування уваги на формальних умовах легітимації, обстоювання процедурного типу легітимації суспільних інституцій та переконання в практичному сенсі теорії суспільної угоди (Ж.-Ж. Руссо) подібаємо (щоправда дещо в іншому аспекті) у праці В. Шамрай. Саме у Руссо, на її думку, «ідея прав людини отримує вигляд програми соціальних перетворень, які не зупиняються перед поваленням соціальних та політичних форм», а «свобода і рівність постають не тільки правами, котрі безумовно належать людині, але й такими правами, котрі необхідно *вибороти*» [7, с. 87].

Т. Гоббс прагне виправдати авторитарну державну владу через прагнення тлумачити суспільну угоду як синонім домовленості індивідів щодо державного устрою спроможного врятувати людей від жахів «природного стану» з його «війною всіх проти всіх». Цю трагічну картину самотнього, бідного та короткочасного життя Гоббс переконливо зображує у своєму «Левіафані». Справді, Гоббс неодноразово наголошує на притаманності індивіду в його перебуванні «первісному стані» почуття страху та взаємної небезпеки, яке й породжує прагнення індивідів до угоди щодо припинення «війни всіх проти всіх» та досягнення громадянського миру. Проте, слід звернути увагу на такий первісно інтерсуб'єктивний вимір теорії суспільної угоди як інтерес, до якого Гоббс звертався в багатьох своїх творах. Саме інтерес постав способом опосередкування двох вимірів регулювання поведінки індивіда вже в громадянському суспільстві – особистої, персональної заборони на поведінку, властиву «первісному станові», та можливості домовитися щодо відмови від агресивної поведінки. Взаємний інтерес надає також можливості продовження дії спочатку лише простої мирної угоди пере-

конаних хижаків та певного пом'якшення незворушно-жорсткої Гоббсової концепції держави, в межах якої індивід змушений жертвувати не лише своїми пристрастями, а й самими правами. Саме в означеному нами річищі Гоббс наполягає на тому, що лише окремі люди спроможні розрізнати добро та зло. Проте тут виникає нова для Гоббса, проте актуальна й до сьогодні проблема суперечливості індивідуальної та суспільної свідомості: як можливо поєднати власний інтерес з об'єктивністю незацікавленого розуму? Відповідь Гоббса досить проста: спочатку думай не про особисте щастя, а про те, як уникнути смерті. Але простота цієї відповіді коригується його розумінням неупередженості, раціональності, якому властиве непідвладне зовнішньому примусу вільнодумство. Таким чином, вже завдяки Гоббсу ми можемо стверджувати, що жодна людина, навіть під страхом смерті, не може думати інакше, ніж її переконує власний розум. А звідси впливає ідея Гоббса про зовнішню покору при непокорі внутрішній, що згодом приводить філософа до ідеї свободи совісті як права людини і громадянина.

Відзначене засвідчує, що поглиблений порівняльний аналіз творчого доробку Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо є плідним для з'ясування глибинного сенсу ідеї суспільної угоди. Протилежність методологічних засад обох класиків політичного проекту модерну висвітлюється в розумінні ними принципів легітимації та справедливості. Тоді як Гоббс спирається у своїх спробах обґрунтування основних норм державно-правового суспільного ладу на інструментально-стратегічний розум та негативно-конфліктне тлумачення природи людини, Руссо йде принципово іншим шляхом, акцентуючи увагу на формальних умовах легітимації. Руссо, на відміну обґрунтування правових та моральних принципів поза історичними умовами, але на засадах конкретного договору, звертається до процедурного типу легітимації, що є, по суті, подальшим, продуктивним розвитком гоббсівського емпірично зорієнтованого бачення суспільної угоди.

Через низку принципово важливих методологічних зрушень до теорії суспільної угоди Гоббса, Локка, а потім і Руссо звертаються майже всі відомі в царині європейської політичної філософії дослідники, наголошуючи на виправданій логічності її розвитку: розрив з природним станом означає новий суспільний принцип

регуляції діяльності – він демонструє яким чином у поведінці людей місце інстинктів може заступати справедливість. А індивід з усіма своїми природними правами погоджується зі спільнотою лише за умов існування таких правил, які виражають загальний інтерес. Завдяки Руссо починається перетворення розуму індивідуального приватного інтересу в осердя демократичних процедур, вихід цього розуму (вже як розуму практичного) за вузькі межі простого, емпіричного компромісу між учасниками емпіричного консенсусу. Звертаючись до творів Гоббса та Руссо як найістотніших у царині політичної філософії, Л. Штраус у вже цитованій нами праці виокремлює «три хвили сучасності». Розпочинаючи свої роздуми про модерну практичну філософію з Гоббса, Штраус виокремлює основні продуктивні риси його вчення. Гоббс не просто тлумачить природний закон як право на самозбереження, він твердить про «права людини», про гідні умови її буття. Іншими словами, у Гоббса «природне право на самозбереження обіймає і право на «тілесну свободу», і на такі умови існування, за яких людина не втомлюється від життя: це досить схоже на право на спокійне самозбереження, яке є осердям вчення Локка» [8, с. 74]. Друга хвиля сучасності розпочинається з Руссо, який, на думку Штрауса, активно протестував «проти принизливих та безсиливих учень своїх попередників» [8, с. 74], продовжуючи розвивати поняття справедливості і природного стану. «А тлумачення Руссо історії, історичного процесу як того єдиного процесу, який несвідомо робить людину людиною є наслідком радикалізації Руссо гоббсівського поняття природного стану» [8, с. 75], є втіленням головного, епохального відкриття практичної філософії Руссо (на думку Штрауса): моральні закони як закони свободи не вважаються природними, людина радикально звільняється від опіки природи, яку замінює розум. Аналізуючи свободу та щастя як важливу дилему модерної практичної філософії, Руссо стверджує, що «самозбереження як засада суспільної угоди, не може зробити людину щасливою, адже існує глибока прірва між світом чеснот, розуму, моральної свободи, історії, з одного боку, і світом природи, природної свободи і доброти, з іншого» [8, с. 77].

У «Левіафані» Гоббс наголошує на тому, що задля надійного збереження життя саме розум вимагає припинити війну всіх проти

всіх та спричинену нею повсюдну суспільну турбулентність й укласти (на засадах природних законів) тривалий мир. Проте людину до миру спрямовує не лише розум, а й пристрасті. Це «страх смерті, бажання речей, необхідних для зручного життя, і надія отримати їх завдяки своєму працелюбству. А розум підказує умови миру, на основі яких люди можуть досягти угоди» [2, с. 155].

Якими ж є умови досягнення угоди, які Гоббс називає «природними законами»? Насамперед, Гоббс з'ясовує сутність природного закону: «Природний закон (a law of nature), *lex naturalis*, – це настанова або винайдене розумом загальне правило, яким людині забороняється робити те, що виступає руйнівним для її життя, або те, що відбирає в неї засоби для його збереження, і нехтувати тим, що, на її думку, найкраще гарантує її безпеку» [2, с. 155]. Важливим стало і запропоноване Гоббсом визначення природного права як свободи, «яку кожна людина має, аби використовувати свою владу на власний розсуд задля збереження власної природи, себто власного життя, і, отже, це свобода робити все, що, згідно з власною думкою і розумом (*reason*), людина вважатиме за найдоцільніший засіб для досягнення своєї мети» [2, с. 155]. Визначаючи свободу насамперед як відсутність зовнішніх перешкод, а також акцентуючи увагу на відмінності права та закону, Гоббс стверджує, що перший припис розуму, його перше загальне правило і найістотніший природний закон полягають у тому, що кожна людина має прагнути миру: «Основний природний закон – прагнення миру. Перша частина цього правила містить перший і основний природний закон, який закликає: слід прагнути миру і дотримуватись його. Друга частина – це зміст природного права, яке зводиться до права захищати себе усіма можливими засобами» [2, с. 156].

Таким чином, розважливе визнання досягнення надійного миру як дієвого способу самозахисту усуває онтологічні небезпеки та гносеологічні антиномії природного стану. Люди разом мусять відмовитись, продовжує Гоббс, заради миру та самозахисту, «від свого права на всі речі й вдовольнитися тією мірою свободи у ставленні до інших людей, яку б вона (людина. – *Д. У.*) визнала за іншими людьми стосовно себе» [2, с. 156]. Звичайно, цього можна досягти лише завдяки переходу людини від природного (де міжлюдські стосунки вибудовуються на засадах довіри або її відсутно-

сті) до громадянського стану як розважливого способу гарантування життя й безпеки. Тож сутністю суспільної угоди, як її розуміє Гоббс, є добровільна домовленість щодо обмеження свого права і надання його особі чи групі осіб, які спроможні забезпечити дотримання цих обмежень усіма учасниками угоди, тобто виконання ними громадянських законів.

Руссо прагне виокремлювати таку форму соціальних взаємин, у тісному сплетінні яких індивід підпорядковувався б передусім своїй власній волі. Він вибудовує власну теорію суспільної угоди, послідовно розмежовуючи розуміння людини та громадянина й актуалізуючи по-справжньому філософський дискурс механізмів формування модерної автономної особистості та властивій їй солідарності. У своїй класичній праці «Про суспільну угоду» Руссо не лише продовжує розвиток ідеї суспільної угоди, а і, постійно критикуючи Гоббса, формулює низку понять та принципів модерної політичної філософії.

Головна проблема, вирішення якої прагне Руссо, – це співвідношення загальної та особистої волі. Французький мислитель виходить з того, що соціальна угода передує угоді про панування, а в кожному індивідуальному інтересі має бути частка загального блага, в протилежному ж випадку держава не має перспектив для свого існування. Руссо послідовно реконструює сутність суспільної угоди. Йдеться, передусім, про взаємини індивіда та спільноти – і не лише про відчуження особистих прав на користь останньої, а й про рівність ситуації відчуження для всіх її учасників, що, за словами Руссо, означає: «кожен з нас перетворює свою особу і свою силу на спільне надбання, яке перебуває під верховним керівництвом загальної волі, а кожного з членів тіла ми визнаємо невід’ємною часткою цілого» [6, с. 22]. Руссо наголошує також, що саме таке об’єднання називається «народом», а кожен окремо – громадянином.

На особливу увагу заслуговує методологічна неоднозначність творчого доробку Руссо, яка втілюється в його прагненні поєднати несполучне – захоплення первісно природним та вільним станом людини і підтримку теорії абсолютистської держави. Практична філософія Руссо обтяжена майже сучасними її суперечками, роздумами про доповнення ідеалів античного полісу новочасовим

індивідуалізмом, а принципів чеснот та спільноти як засад справедливого суспільного ладу – доктриною природного права.

Руссо першим наголосив на тому, що саме суспільна угода є принциповою засадою усякого політичного устрою. Як влучно зауважив О. Гюффе, від часів творчості Руссо йде переконання в тому, що «договірна теорія пов'язує політичну легітимацію зі згодою кожного, тобто не просто з колективною, а з дистрибутивною вигодою» [3, с. 206]. Таким чином, можна зробити висновок, що саме Руссо сформулював одне з основних питань сучасної практичної філософії: яке обмеження свободи може вважатися справедливим і де ми мусимо шукати справедливої, легітимної підстави тих кайданів, які «повсюдно», «від народження» обтяжують людину? На думку Руссо, зрікатися свободи – це все одно, що зрікатися себе як людини, а така відмова є принципово несумісною з природою людини, позбавленням моральних вимірів та засад усіх її вчинків «Відмовлятися від своєї свободи – все одно, що відмовлятися від себе як людини, від прав людської природи і навіть від її обов'язків. Кожен, хто відмовляється від усього, не може розраховувати на будь-яке відшкодування втрат. Така відмова несумісна з природою людини. Позбавити людську волю свободи все одно що позбавити людські вчинки моральності. Нарешті, домовленість позбавлена сенсу і суперечлива, якщо передбачає для однієї зі сторін абсолютну владу, а для іншої – необмежену покірність» [6, с. 15].

Актуальним для сучасної філософської думки є й те, що означений дискурс суспільної угоди окреслив засади сучасного розуміння демократичної держави, де влада належить не державі чи олігархії, а народу. Сама ідея суспільної угоди послідовно прагнула обґрунтування усвідомлення індивідом обмеження власного егоїзму та свободи заради колективної волі більшості. В означеному контексті особливе місце належить тлумаченню Руссо феномена моральної свободи, яка робить людину справжнім господарем самої себе, спонукаючи її чинити так, щоб максима цих дій могла б бути одночасно і принципом первісної суспільної угоди. Адже при переході від природного стану до стану громадянського відбуваються помітні зміни: в поведінці людини місце інстинкту заступає справедливість, яка надає людським вчинкам морального характеру, якого їм раніше бракувало.

Істотна відмінність концепції Руссо від теорії суспільної угоди Гоббса полягає у спробах пошуку такого способу соціальних взаємин, коли окрема людина, перебуваючи в спільноті, підпорядковувалась би собі самій. Виокремивши людину та громадянина, Руссо не лише порушив проблему природи соціальної єдності, а й віднайшов плідні для подальшого розвитку європейської практичної філософії шляхи її вирішення. На цьому шляху він починає змістовно сповнювати власну теорію суспільної угоди, поступово осмислюючи моральний шлях людини до самої себе. Продовження ідей Руссо про взаємини людини та спільноти знаходимо сьогодні у німецького дослідника сучасного контрактуалізму В. Керстінга. Він переконливо наголошує на тому, що сучасний лібералізм має дійти істини про те, що заснована на договірних взаєминах соціальна модель суспільства, свободи людини «не спроможна гарантувати реальне буття цього суспільства, а ліберальна спільнота не може існувати лише на засадах взаємодії інтересів, а має визнаватися своїми громадянами як благо, яке гідне такого визнання та щирого захисту» [4, с. 340].

У підсумку відзначимо, що саме завдяки суспільній угоді ландшафти політичного буття сучасності перетворюються на справедливий політичний простір, рухаючись від Гоббса, який прагнув, за влучним висловом Габермаса, «вивести з безвиході практичну філософію через редукцію практичного розуму до інструментального» [1, с. 119] до Руссо та Канта, та до концепту практичного розуму Дж. Ролза. Саме останній, як і Ю. Габермас, прагне «уможливити домовленість чи порозуміння такого характеру, щоб відповідні результати задовольняли нашу інтуїцію однакової поваги та солідарної відповідальності за кожного» [1, с. 121]. А найважливішим здобутком модерного контрактуалізму, на нашу думку, є його інтелектуально-дієва в сьогоденні допомога в наших спробах осмислити та «пояснити дійсно існуючі життєві форми у межах великих процесів змін сучасного суспільства, а також поєднати особисту свободу людини з порухами суспільно-економічних процесів» [5, с. 240], зберегти та розвинути такі досягнення модерного соціального проекту, як права людини та демократична правова держава.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Габермас Ю.* Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів, 2006. 416 с.
2. *Гоббс Т.* Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. К., 2000. 606 с.
3. *Гюффе О.* Розум і право: Складові інтеркультурного правового дискурсу. К., 2003. 264 с.
4. *Керстінг В.* Плюрализм и социальное единство // Политическая философия в Германии. М., 2005. С. 336-359
5. *Козловський П.* Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. К., 1996. С. 213–294.
6. *Руссо Ж-Ж.* Про суспільну угоду, або принципи політичного права. К., 2001. 349 с.
7. *Шамрай В.В.* Модерне суспільство: від ліберальної і тоталітарної утопій до мережної соціальності. К., 2015. 305 с.
8. Штраус Лео. Введение в политическую философию. М., 2000. 364 с.

REFERENCES

1. Habermas, J. (2006). *Involving the Other: Studies in Political Theory*. Lviv. [In Ukrainian].
  2. Hobbes, T. (2000). *Leviathan, or Essence, The Structure and Powers of the Church and Civil State*. Kiev. [In Ukrainian].
  3. Höffe, O. (2003). *Reason and Law: Components of Intercultural Legal Discourse*. Kiev. [In Ukrainian].
  4. Kersting, W. (2005). Pluralism and Social Unity. *Political Philosophy in Germany*. Moscow. [In Russian].
  5. Kozlowsky, P. (1996). Postmodern Culture: Socio-Cultural Implications of Technical Development. *Contemporary Foreign Philosophy. Currents and directions*. Kiev. [In Ukrainian].
  6. Rousseau, J-J. (2001). *On social contract or the principles of political law*. Kiev. [In Ukrainian].
  7. Shamray, V. (2015). Modern society: from liberal and totalitarian utopias to networked sociality. Kiev. [In Ukrainian].
  8. Strauss, Leo. (2000). *An Introduction to Political Philosophy*. Moscow. [In Russian].
-

Dmytro Usov

*Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes
of National University of Civil Defense of Ukraine
Cherkasy, Ukraine, e-mail: dimausov@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8898-9743>*

Contractualism of T. Hobbes and J.-J. Russo in the context of the problems of modern practical philosophy

Abstract

The subject of the research of the article is the realization and expansion of the thesis of the place of contractualism by T. Hobbes and J.-J. Rousseau in the field of modern and postmodern practical philosophy in the context of social contract theory and its place in contemporary philosophy. The article consistently proves that the most significant definition of a social contract lies in the realm of practical philosophy and is interpreted by it as a mechanism, a way of consistent human existence, the action of a community of people who, together, voluntarily establish and follow the certain rights and obligations. The author offers a comparative analysis of the creative work of T. Hobbes and J.-J. Rousseau, in order to gain an in-depth understanding of the relevance and methodological significance for the time being of their thoughts about social contract. It is noted that, in Hobbes's view, the essence of a social agreement is a voluntary agreement to limit its right and to grant it to a person or a group of persons who are able to enforce these restrictions by all parties to the agreement, that is, by their civil laws. Particular attention is paid to the methodological ambiguity of Rousseau's creative work, which is embodied in his desire to combine the incompatible, namely, the capture of the primordial natural and free state of man and the support of the theory of the absolutist state. The reconstruction of the anthropological component of the main theoretical achievements of T. Hobbes and J.-J. Rousseau made it possible to explore their understanding of the fundamental problem for human existence - the problem of justice. The Political Anthropology of T. Hobbes and J.-J. Rousseau is the origin and core of the study of the essential interrelation of conflict and cooperative images of human beings and actualizes the philosophical understanding of the mechanisms of formation of autonomous personality and understanding of modern contractualism as an intellectually-effective aid in our attempts to realize personal freedom of human beings in the context of significant transformations save and develop such achievements of modern social project as a human right and a democratic constitutional state.

Keywords: *contractualism, political anthropology, human, citizen, social contract, justice, freedom, power, state.*

Дмитрий Усов

доктор философских наук, доцент,
Черкасский институт пожарной безопасности им. Героев Чернобыля
Национального университета гражданской защиты Украины
г. Черкассы, Украина, e-mail: dimausov@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8898-9743>

Контрактуализм Т. Гоббса и Ж.-Ж. Руссо в контексте проблем современной практической философии

Аннотация

Предметом исследования статьи является осмысление и развертывание тезиса о месте контрактуализма Т. Гоббса и Ж.-Ж. Руссо в современной и постмодернистской практической философии в контексте теории общественного договора и его места в современной философии. В статье последовательно доказано, что самое существенное определение общественного договора находится именно в области практической философии и толкуется как механизм, способ непротиворечивого человеческого существования, действие сообщества людей, которые вместе, добровольно устанавливают и придерживаются определенных прав и обязанностей. Автор предлагает сравнительный анализ творчества Т. Гоббса и Ж.-Ж. Руссо с целью углубленного понимания актуальности и методологической значимости для настоящего их размышлений об общественном соглашении. Реконструкция антропологической составляющей основных теоретических достижений Т. Гоббса и Ж.-Ж. Руссо позволила исследовать понимание ими основополагающей для человеческого бытия проблемы, а именно – проблемы справедливости. Политическая антропология Т. Гоббса и Ж.-Ж. Руссо является истоком и центром исследования существенной взаимосвязи конфликтного и кооперативного образов человека и актуализирует философское осмысление механизмов формирования автономной личности и понимание современного контрактуализма как интеллектуально-действенной помощи в наших попытках исследовать личную свободу человека в контексте существенных общественных трансформаций, сохранить и развить такие достижения современного социального проекта, как права человека и демократическое правовое государство.

Ключевые слова: *контрактуализм, политическая антропология, человек, гражданин, общественный договор, справедливость, свобода, власть, государство.*